

MAKRO SOSYAL ÇALIŞMANIN DAYANAĞI OLARAK SOSYAL ADALET ARAYIŞININ MANEVİ TEMELLERİ*

Emel BEDİR²

Öz

Maneviyat insanın varoluşsal sorularının yanıtları ve nasıl bir yaşam sürmek istediğine ilişkin değerler inşa etmek için başvurduğu en belirleyici anlam kaynaklarından biridir. Bu kaynaklar Tanrı'yla, dinle ya da tamamen seküler bağlarla oluşturulabileceği gibi kişinin kendisiyle ve diğerleriyle (toplumla) ilişkisiyle de oluşturulabilir. Maneviyat bireylerin kendi yaşamları; topluluk/toplumların sosyal adalete yönelik inanç ve eylemleri için bambaşka güç, anlam ve işlevlere tekabül edebilir. Buna karşın sosyal çalışma alanında topluluklarla çalışırken maneviyatın sosyal adalet anlayışını güçlendirme potansiyeline yeterince değinilmemektedir. Bu çalışmada makro düzeyde sosyal çalışma müdahalelerinde, maneviyatın; müracaatçılara bütüncül yaklaşabilmek, onları güçlendirebilmek ve uygulayıcıların sosyal adalete yönelik inançlarının sürdürülebilmesi için nasıl katkı sağlayabileceği ele alınmakta; sosyal adalet değerinin manevi temelleri örgütlerde sosyal çalışma yönetimi, ekolojik sosyal çalışma, sosyal çalışma eğitimi ve dezavantajlı topluluklarla çalışma olmak üzere dört başlıkta tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Makro Sosyal Çalışma, Maneviyat, Sosyal Adalet.

JEL Kodları: D63, I31, D64

SPIRITUAL FOUNDATIONS OF THE QUEST FOR SOCIAL JUSTICE AS THE BASIS OF MACRO SOCIAL WORK

Abstract

Spirituality is one of the most important sources of meaning that people use to answer their existential questions and to build values about what kind of life they want to live. These resources can be created with God, what you listen to, or completely secular contexts, as well as with the person's relationship with himself and others (society). Spirituality will have a life of their own; different forces, meanings, and functions may correspond to communities/societies beliefs and actions toward social justice. Despite this, the potential of spirituality in departments in the field of social work to demonstrate the understanding of social justice is not sufficiently addressed. In the macro level social work interventions of these structures, spirituality; It is discussed how it can contribute to approaching loggers holistically, empowering them and sustaining beliefs in social justice; The spiritual foundations of the social justice document are discussed in four areas: social work management in organizations, ecological social work, social work education and working with disadvantaged people.

Keywords: Macro Social Work, Spirituality, Social Justice.

JEL Codes: D63, I31, D64

* Bu çalışma 13-15 Ekim 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen 24. Ulusal Sosyal Hizmet Sempozyumu 2020'de sunulmuştur.

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Enstitüsü, emelbedir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8138-7136>

“Bu mücadelenin anlam taşıması için ezilenler, (insanlığı yaratmanın bir yolu olan) insanlıklarını yeniden kazanma peşinde, misilleme olarak ezenlerinin ezenleri haline gelmemelidirler; hem ezilenlerin hem de ezenlerin insanlığını yeniden sağlayanlar olmalıdırlar.”

Ezilenlerin Pedagojisi-Paulo Freire

GİRİŞ

Sosyal adalet için çalışmak tükenmişlik ve kutuplaşma gibi -Türkiye bağlamında da karşılaştığımız üzere- iki büyük riski içerir; örgütler, topluluklar, toplumlar için ve küresel düzeyde ciddi zorluklar barındırmaktadır. Makro sosyal çalışmanın temel ereği olan sosyal adalet arayışı ve sosyal eylem çoğu zaman oldukça manevi bir kaynaktan; adaletsizliğe karşı ahlaki bir öfkeden doğmaktadır (Sheridan, 2012b, s. 194). Bu anlamda genel olarak sosyal çalışmanın farklı düzeylerde ve müracaatçı gruplarıyla yapılan çalışmalarında; özelde de dünyadaki sosyal çalışmacıların çok azının meşgul olduğu makro düzey uygulamalardaki başlangıç noktasını sosyal adaletin tesis edilmesine yönelik inancın teşkil ettiği açıktır. Dolayısıyla başlangıcı ve sürdürülmesindeki çabaların kaynağı itibariyle toplumsal çalışmalar, manevi bir anlam taşımaktadır.

Maneviyat, görmezden gelindiği modern zamanların ardından, post modern çağda, özellikle 90’lardan sonra, yeniden ama hem kadim zamanlardakinden hem de modern zamanlardakinden bambaşka biçimlerde anlaşılmaya çalışılmaktadır. İnsanların anlam kriziyle daha sık karşılaşması, kendilerinden uzaklaşması ile kolektif eylemlerin azaldığı bireyci eğilimlerin arttığı koşullarda maneviyata olan ilgi giderek artmaktadır. Tüm bu toplumsal gelişmelerle birlikte akademik alanda da maneviyata ilişkin bir teveccüh belirirken, bu ilgi pek çok felsefi, etik ve ideolojik tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Bu anlamda maneviyat sosyal ya da insani bilim ve disiplinlerin çoğunda kimileri için heyecanla araştırılan kimileri için ise temkinli yaklaşılması ya da uzak durulması gereken bir olguya tekabül etmektedir. Zira bu kavram büyük bir tarihsel anlam birikimi taşımakta ve onun tam olarak neyi temsil ettiği belirli sınırlar içinde apaçık biçimde tarif edilememektedir.

Özellikle Türkiyeli geleneksel sosyal çalışma eğitimcilerinin ve sosyal çalışmacıların maneviyata dönük mesafeli bir duruşları söz konusudur. Batı toplumlarında maneviyat sosyal çalışma uygulamalarında daha sık kullanılırken Türkiye’de sözü edilen bu mesafeli duruş -ki genellikle katı pozitivist tutumlar veya maneviyatın kurumsal bir dine sahip olmak zorunluluğunu getirdiği yanılgısından kaynaklanır-, toplumun maneviyatla bariz ilişkilerini görmezden gelme tehlikesini içinde bulundurmaktadır (Akbaş, 2017, s. 110). Günümüzde biyo-psiko-sosyal ve tinsel olarak nitelendirdiğimiz insanla sosyal çalışma kadar yakından ilgilenen bir alan insanın bu en temel niteliklerinden birini ihmal etmek yerine onun topluma fayda yönünde ne gibi katkılar sağlayabileceğine yönelik yapıcı bir tutum benimsemelidir. Bu çalışmada maneviyatın

toplumsal düzeydeki yadsınamaz etkisi göz önünde bulundurularak, makro sosyal çalışma uygulamalarındaki yankısı ve öneminin sosyal adalet bağlamında tartışılması amaçlanmaktadır.

MANEVİYATIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Alanyazında maneviyatın sayılan çok çeşitli tanımlarında anlam, transandantal süreçler ve özellikle ilişkiselliğe vurgu yapılmaktadır. İnsanın kendiyile, diğer insanlarla, toplumla, Tanrıyla, dünyayla olan ilişki hallerinin tümü maneviyatı ihtiva eden unsurlardandır (Apak, 2018, s. 404). Maneviyat karşılığının ne olduğu hakkında mutabakat sağlandığını sandığımız bir kelime olsa da, anlamlarına dair daha ayrıntılı düşünüldüğünde sanıldığından daha karmaşık bir kavram olduğu görülmektedir. Din, maneviyatın anlamı düşünüldüğünde ilk akla gelen kurum olmaktadır. Din kendine has pek çok ifade biçimi ve ritüelleriyle maneviyatın içinde yer alsa da maneviyat dinden farklıdır. Bireylerin maneviyata sahip olduklarını söyleyebilmek için onların bir dini topluluğa veya dinsel kökenli bir inanca sahip olması gerekmemektedir (Mathews, 2017, s. 20-23). Sosyal çalışma ve maneviyatı düşünürken, alandaki çalışmaların maneviyattan söz ettiğinde herhangi bir “hakikatin” değerinden daha doğru olduğuna ilişkin bir yargıda kesinlikle bulunmadığı; tersine, çalışmalarda çeşitli grupların maneviyatlarına hassasiyetle yaklaşıldığı görülmektedir (Nelson-Becker ve Canda, 2008, s. 178). Nitekim Türk Dil Kurumunun Sözlüğüne bakıldığında, maneviyatın şu şekilde tanımlandığı görülmektedir: 1. Maddi olmayan, manevi şeyler, 2. Yürek gücü, moral. Maneviyatın ne anlama geldiği büyük gruplar, farklı kültürler, sosyo-ekonomik sınıflarda değişkenlik gösterebileceği gibi her birey için de farklılaşabilmektedir. Maneviyatın nasıl tanımlanacağına ilişkin uluslararası düzeydeki bu tartışmalar devam etmekle birlikte, en temelde maneviyat kişinin yaşam pratiklerine ve yaşamını ontolojik olarak değerlendirdiği anlam duygusuyla ilişkili bir kavram olarak ele alınabilir (Gümüş ve Beki, 2021, s. 86).

Maneviyat biyo-psiko-sosyal nitelermeleriyle tanımlanan insanın, bir diğer en önemli ontolojik yanını teşkil etmektedir. Planlanacak her türlü sosyal çalışma uygulamasında insanın bu varoluşsal vasfının göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sosyal çalışmacılar, müracaatçı gruplarının kültürel manevi yanlarını değerlendirirken, öncelikle bir insan olarak, bizzat kendi maneviyatlarının da bilincinde olmalıdırlar (Yeşilkayalı, 2018, s. 99). Maneviyatın en önemli işlevi insanların yaşamlarını, dünyayı ve özellikle kendi seçmedikleri ontolojik sınırları nasıl anlamlandıracaklarına ilişkin -seküler ya da dinsel- inançlar edinmeleridir. Maneviyat, bir başka deyişle, insanların kendileri için inşa ettiği değerler, dünya görüşü veya ahlak yasasıdır. Bireysel olmakla birlikte maneviyatın ilişkisel ve dışarıdakilerle ilgili bir boyutu da bulunmaktadır. Örneğin, dünyada pek çok insan ve özellikle de sosyal çalışmacılar sosyal adalete ya da insanlara yardım etmeye bir manevi değer olarak inanmaktadır (Mathews, 2017, s. 26-28).

Dinin ya da dinsel olmayan manevi inanç sistemlerinin toplumsal eylemlere etkisine yönelik olarak yeterli çalışma olmamasına karşın, din ve maneviyat toplumsal eylemlere katılım için anlamlı bir çerçeve sunabilir (Hutchison, 2012, s. 116). Buna rağmen maneviyat alanyazında daha çok bireye içkin bir biçimde ele alınmakta; maneviyatın toplumsal çalışmalar ve makro sosyal çalışmayla olan ilişkisine daha az değinilmektedir. Sheridan'a (2012a) göre maneviyat ya da "manevi aktivizm" sosyal adalet ve sosyal değişim yolunda makro sosyal çalışma ve sosyal adaletle derin bir bağlantıyı içermektedir. Maneviyat kavramını ele alırken niyetlere bakılmaksızın yapılan eleştirel sosyal çalışma yeniden aynı hiyerarşileri üretme tehlikesine yol açmaktadır. Eleştirel sosyal çalışma ve maneviyat ilişkisinde; çeşitliliğin tanınması ve hiyerarşik baskıları sona erdirmek gibi amaçların söz edilen tehlike olmaksızın gerçekleştirilebilmesi maneviyatın eleştirel ilkelerle bir araya getirilmesiyle mümkün olur. Maneviyatın özellikle sosyal adalet değerine atfettiği anlam eleştirel sosyal çalışmayla birleştiğinde özgürleştirici bir çalışmaya hizmet edecektir (Butot, 2007, s. 156).

MAKRO ÇALIŞMADA SOSYAL ADALET ARAYIŞI VE MANEVİYAT

Govenlock (2007), sosyal çalışmada maneviyatı değerlendirdiği çalışmasında sosyal çalışma mesleğinin kabullerine dair ciddi bir eleştiride bulunmaktadır. Maneviyattan kopuk bir materyalizm kimi zaman mesleğin temel değerleri arasında sıralanmaktadır. Fakat materyalizm, bazen inançtan çok daha dogmatik bir kabule dönüşebilir. 20. Yüzyılda insan hakları genişledikçe insanlar kişisel anlamlarını ve toplum içindeki karşılıklarını bulmak konusunda paradoksal olarak daha da zorlanmaktadırlar. Anksiyeteden ve anlamsızlıktan muzdarip bu toplumun kendisi ve toplumla ilişkisini keşfetmesine yardım etmek sosyal çalışmacıların amaçları arasında yer almaktadır. Sosyal çalışma insanlara her zaman bütüncül olarak yaklaşır ve sözü edilen sorunların çözümleri ise çoğu zaman felsefe ve maneviyatın kapsamındadır. Özellikle makro sosyal çalışma materyalizmin otoriterliğinden değil, insanın değerine yapılan vurgudan yola çıkmalıdır. Bu bağlamda sosyal çalışmanın ideolojik varsayımlarını tekrar tartışmak gerekmektedir. Müracaatçılarla çalışırken onların manevi ihtiyaçlarına odaklanmak elbette hassas ve zor sorular doğurabilir. Ancak psikoseksüel, biyofiziksel ve sosyoekonomik boyutlarına dikkat ederek yardım etmeye çalıştığımız bireylerin veya toplumun manevi boyutu yokmuş gibi davranamayız.

Bu bölümde maneviyatın makro sosyal çalışma alanıyla sosyal adalet bağlamındaki ilişkisi makro sosyal çalışmanın temel çalışma alanlarından olan örgütlerde sosyal çalışma yönetimi, ekoloji, dezavantajlı toplumsal gruplar ve sosyal çalışma eğitimi olmak üzere dört ayrı temada ele alınacaktır.

Örgütlerde Sosyal Çalışma Yönetimi

Sosyal çalışma uygulamaları kamu kurumları, kar amacı gütmeyen kurumlar, kar amaçlı kurumlar ve gönüllü/kendine yardım örgütleri gibi kurumsal ve örgütsel süreçler içinde yürütülmektedir. Bu kurumlar çoğu zaman farklı müracaatçı gruplarına çoklu düzeyde hizmet sunmaktadır. Kurumların işleyişleri ve uygulama biçimleri çoğunlukla kaynaklar, medya, politik bağlam, yerel toplulukların gündemleri, meslek örgütleri, eğitimsel perspektifler ve dini/ahlaki/manevi değerler gibi çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Çocuk koruma, aile danışmanlığı, eşcinsellik, kürtaj gibi pek çok uygulama alanı bu çevresel faktörler tarafından şekillenen kültürel bağlam içinde yürütülmektedir. Bu çevresel bağlam hem müracaatçılar tarafından yerel olarak inşa edilmekte hem de daha makro sistemler tarafından üretilerek müracaatçıların yaşamlarını kuran söylemler olarak işlev görmektedir (Brody ve Nair, 2020, s. 25-34).

Makro sosyal çalışmanın önemli parçalarından biri örgütlerin yöneticileri, diğer deyişle liderleridir. Doe'ye göre (2004), makro sosyal çalışma uygulamaları yapan örgütlerdeki yöneticilerin maneviyata dayalı bir liderliğe başvurmaları, başkalarıyla ilişkinin önemine odaklanan, otoriter olmaktan uzak, daha eşitlikçi bir ortamın olanaklı kılındığı ve gücün paylaşımının söz konusu olduğu örgüt işleyişine imkan tanımaktadır. Freire'ye (2018) göre güçlü olanların anlam ve değerleriyle dolu olan ezilenlerin kendileri ve sosyal adalet için özgür olabilmeye cesaretini ortaya koyabilmeleri mümkün değildir. Ötekileştirmenin karşısında insana yaraşır değer dünyası yaratamamış olan bu ezilenler topluluğu da ezenler gibi sosyal adalet yolunda mücadele edebilme gücünü bulamayacaklardır. İnsanlar kendi yaşamlarının anlamına, varoluşlarının doğalarına dair ne kadar düşünür ve kendileriyle ilgilenirlerse, adaleti aramak için o kadar çok sorumluluk alacaklardır. Bu anlamda makro sosyal çalışmanın belki de en temel iki unsuruna denk gelen toplumsal anlamda alt sınıfları teşkil edenler ve onların sosyal adaletle yönelik çabaları ancak bu inançlara dönük otantik anlam dünyalarının inşa edilmesiyle mümkün olabilmektedir.

Sosyal çalışmacıların bireysel motivasyonlarının yanı sıra maneviyat, makro çalışmalardaki örgütsel misyonlar, politikalar ve amaçlar için de kılavuzluk edebilir. Örgütlerdeki sosyal çalışmacıların müracaatçının biricikliği, kültürel çeşitliliklere duyarlılık (kültürel yetkinlik) ve müracaatçının kendi kaderini tayin hakkı gibi değerler ve etik ilkeler, maneviyat aracılığıyla en nihai seviyede uygulanabilir hale gelmektedir. Sosyal adalet, ilişkiselliğin önemi ve liyakat/yetkinlik gibi değerler esasen maneviyata dayanmaktadır. Bu anlamda maneviyata dayanan sosyal çalışma değer ve becerileri hem örgüt liderleri hem de örgütlerin personelleri açısından kullanıldığında örgütlerin güçlendirilmesine ve örgüt çalışmalarının etkililiğinin artırılmasına yönelik katkı sağlayacaktır. Aşağıdaki Tablo 1'de maneviyat temelli örgütsel çalışmanın katkıları özetlenmiştir (Doe, 2004, s. 51-58).

Tablo 1: İnsana hizmet örgütlerinde maneviyat temelli makro uygulama için kavramsal bir çerçeve

İnsana Hizmet Örgütlerinde Güçlendirme Stratejileri	Maneviyat Odaklı Makro Sosyal Çalışma Becerileri	Maneviyat Temelli Sosyal Çalışma Değerleri
Müracaatçı merkezli hizmet sistemi	Maneviyat merkezli örgütsel yönetim becerileri	Nihai gerçekliğin nihai amacına hizmet etme arzusu
Çeşitliliği kabul etmek / kutlamak	Maneviyat temelli örgütsel liderlik becerileri	Başkalarıyla bağlantılı anlamlar bulma konusunda manevi ihtiyaç
Hiyerarşik olmayan, otoriter olmayan karar verme süreci		Adalete dayalı sosyal ilişkileri gerçekleştirme arzusu
Yatay ortaklık ve ağ oluşturma		Doğuştan gelen bireysel değere saygı
Bireysel ilerleme için güce dayalı ödül sistemi		Sosyal sistemlerde olumlu değişiklikler meydana getirmek için manevi güce inanç
Yüksek miktar ve kalitede açık iletişim		Tüm insanlarda insan doğasının içsel iyiliğine güven
Bireysel özerklik (mesleki takdir ve müracaatçının kendi kaderini tayin etmesi)		Sosyal sistemlerin evrimsel doğasına inanç
Kaynak paylaşım sistemi		Sosyal adalet için kolektif sorumluluk
Kolektif büyüme için karşılıklı destekleyici savunuculuk		Birlik ve bütüncül birbirine bağlılık için manevi vizyonlar
Bölücü olmayan iş birliği ve ekip oluşturma		
Ortak vizyonlar ve toplu görevler yaratmak		

Kaynak: Doe, 2004, s. 51-58

Makro sosyal çalışmada örgütlerin işleyişleri ve örgüt yöneticilerinin sosyal adalet anlayışından uzaklaşmadan hizmet üretebilmeleri, yasal sınırların ötesinde anlam dünyalarının yaptıkları işle bağlantısını kurabildikleri ölçüde gerçekleşmektedir.

Ekolojik Sosyal Çalışma

Dünyanın içinde bulunduğu koşullardaki en önemli sorunlardan birini kuşkusuz iklim değişikliği ve çevresel yıkımlar gibi modernitenin hatalarından belki de en büyüğüne denk gelen ekolojik konular teşkil etmektedir. Sosyal çalışma alanı ekolojik perspektifiyle çevre konularına duyarlılığını giderek artırmaktadır.

Çevreye saygı ve sosyal adaletin ekolojik makro konulara entegre edilmesi; ekolojik sorunlar ve sosyal adaletin ilişkisini kurabilmek maneviyatın önemli bir bağlayıcı rolünü ihtiva etmektedir. Maneviyatın bu konulardaki farkındalığı siyaseti ve sosyal çalışmanın radikal çerçevesini daha işlevsel uygulamalara dönüştürme potansiyelini taşımaktadır (Dylan ve Coates, 2012, s. 142). İklim kriziyle ilişkili olarak ortaya çıkan zorlu duygularla baş etmede ekofeminist maneviyatın etkililiğine bakan bir çalışmada, feminist maneviyatın kişilerin kendi manevi inançlarının ve gelişimlerinin, çevresel zorluklarla yüzleşmede onlara nasıl yardımcı olduğu ortaya koyularak, farklılıklara duyarlı bir maneviyatın sosyal çalışma uygulamasına dahil etmenin öneminden söz edilmiştir. Bu fikir başlangıçta mikro düzey müdahaleleri içeriyor görünse de iklim değişikliği gibi küresel sorunlarla mücadelede bireylerin maneviyatlarının toplulukları hareket geçirme kapasitesine atıf yapılmış, bu yolla ekolojik konulara yönelik tepkilerin ve duyarlılığın artırılmasının teşvik edilerek makro düzeyde sosyal çalışma uygulamalarına yön verebileceği belirtilmiştir (Bell, Dennis ve Brar 2021, s. 56-59). Bu anlamda genelci makro sosyal çalışma uygulayıcılarının mikro ile makro süreçler arasındaki döngüsellliği ve ilişkiselliği kurabilmeleri açısından da maneviyat ciddi bir işleve sahiptir. Küresel olarak gelişen ekolojik olayların sebep ve sonuçlarının farkında olmak; tüm bunların mikro anlamda müracaatçılara etkisine yönelik bir bakış açısına sahip olmak, makro sosyal çalışmacıların uygulamalarını ustalaştıracaktır.

Beden-zihin-ruh üçlüsünün karşılıklı bulduğu bütüncül sosyal çalışma uygulamalarının tarihi sanıldığı kadar geçmiş zamanlara uzanmamaktadır. Maneviyatı da içinde bulunduran bu bütünsel yaklaşım mikro ya da makro düzey çalışmalarda müracaatçının kendine dönük farkındalığıyla, edilgen değil, kendi yaşamı ve toplumsal yaşam için etkin bir rolü sahiplenmesi için önemli bir olanak olarak ifade edilmektedir (Akgül Gök ve Arslan Özdemir, 2020, s. 413). Zen Budizmi ve bilinçli farkındalık gibi, sosyal adaleti doğadan insana her parçayı birbirine bağlayarak kuran felsefi ve manevi yaklaşımlar, gittikçe daha da karmaşıklaşan sorunların çözümü için sosyal çalışmacılara sağlam bir anlam zemini sunmaktadır. Günümüzün dünyasında sosyal, ekolojik, ekonomik ve kültürel problemlerinin hepsi iç içe vaziyettedir. Zen maneviyatına göre bireye özgü mikro ölçekteki acıların, kolektif acılarla doğrudan bağı söz konusudur (Uebel ve Shorkey, 2014, s. 229-231). Türkiye'nin de bir doğu toplumu olarak Zen Budizmiyle ortak değerleri paylaşan, "birliğe" ve doğanın tüm unsurlarının etkileşimine vurgu yapan pek çok manevi ve felsefi kaynakları mevcuttur. Tasavvuftan Alevi-Bektaşî geleneğine, Yunus Emre şiirlerinden Batı toplumunu da büyük ölçüde etkilemiş olan Rumi'nin felsefine kadar ekolojik bir bakış sunan bu maneviyat kaynaklarının tümü makro sosyal çalışmacıların öncelikle kendi maneviyatlarına ardından da uygulamalarının işlevselliğine; ekolojik yaklaşımlarının temellendirilmesine katkı sunabilir.

Dezavantajlı Topluluklarla Çalışma

Her düzeyde sosyal çalışma uygulamalarının nihai amaçlarından birini dezavantajlı gruplar için sosyal adaleti sağlama inancı oluşturmuştur. Küresel ölçekte yoksullukla mücadele ve yoksul topluluklarla her düzeyde çalışma sosyal çalışma alanının tarihi boyunca öncelikli çalışma alanı ve gündemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Maneviyatın makro sosyal çalışma alanındaki en temel yüreklendirici yanı, sosyal adalete yönelik mücadele gücünü bulmak için inşa edilecek anlamın kaynağını oluşturabilmesinde yatmaktadır. John Rawls'ın Adalet Teorisi ve Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımının maneviyata duyarlı sosyal çalışma perspektifinden incelendiği bir çalışmada, insani gelişmeyi desteklemek, savunmasız insanlarla çalışmak ve çeşitliliğe saygı duymak gibi değerler bağlamında her iki teorinin de ortak bir yerde durduğu tespit edilmiştir. Maneviyata duyarlı makro sosyal çalışma alanındaki akademisyenler ve uygulayıcılar için sosyal politika ve sosyal adalete yaklaşımda, yoksullukla mücadelede Amartya Sen'in Yapabilirlik yaklaşımının rehberlik edebileceği belirtilmektedir (Banerjee ve Canda, 2012, s. 27-28). Çünkü sosyal ya da mekânsal dışlanma; yalnızlık veya damgalanma gibi ekonomik yetersizlikler kadar görünür olmayan problemler de yoksulluğun bir başka kaynağına, döngüsel olarak yeniden üretilmesine ve kuşaklar arası aktarılmasına sebep olmaktadır. Pür ekonomik sınıfsallığın yanı sıra bu daha soyut süreçler ve manevi değerler de toplumla çalışmayı derinden etkilemektedir.

Ezilen sınıflara, güç erkleri tarafından, topluluklar değil de toplumun düzenini bozan tekil ve aykırı kimselermiş gibi muamele edilmesi toplumsal çalışmaların veya kolektif pek çok örgütlenme imkanının önündeki en büyük engellerden biri olarak ifade edilmektedir (Freire, 2018, s. 61). Örneğin, Kanada'da siyahların kiliselerinin incelendiği bir çalışmada, Afrika kökenli Kanadalılara karşı ırkçılığın aleni olduğu; hatta siyahların beyaz kiliselerinden dışlandığı bir tarihçenin mevcudiyetinden söz edilmektedir. Baskın kültür ve toplum tarafından reddedilen Afrika kökenli Kanadalılar için siyah kiliseleri ayrımcılıktan uzaklaşarak, sosyalleşerek, kendilerinin kontrol edebildiği bir açıklık sağlamış ve zamanla kilise onların en güçlü kurumu haline gelmiştir. Kilise hem gençler ve yaşlıların bir araya geldiği hem de toplulukları adına savunuculuk yapan bir kurum işlevi görmüştür. Maneviyat, Afrika kökenli Kanadalılar için ayrımcılık, ırkçılık ve sosyal adaletsizliğe karşı eğitim ve istihdam gibi pek çok alanda eşitlik talep ettikleri mücadelelerinin motivasyonunu sağlayan en temel güç olmuştur. Maneviyatın makro sosyal çalışmaya katkısının yanı sıra; bizzat din ve maneviyatın içindeki sosyal adaletsizlikler de birer makro sosyal çalışma alanı olarak ele alınabilir (Este, 2007, s. 317-320).

Kişiler maneviyatlarını birbirinden farklı hatta bazen çelişik kaynaklardan beslenerek inşa edilebilir; kurumsal dini paradigma ile kişinin bireysel ahlaki ve manevi kabulleri birbirini dışlayabilir. Bu karmaşık durumları anlayabilmek ve kurumsal dinin bireylerin yaşantılarına olan olumlu/olumsuz etkilerini görünür

kılabilmek maneviyat araştırmalarının bir diğer önemli yanını ifade etmektedir. Dini ve manevi kabullerin kişilerin/toplulukların özgürlüğünü veya yapabilirliklerini azalttığı durumlar da söz konusu olabilir. Ancak böyle durumlarda da özellikle kurumsal dinin toplulukların yaşamlarını etkileyen sosyal ve politik gücünü incelemek; bu gücün tahakküme dönüşebilecek yansımalarını analiz etmek de makro düzeyde topluluklarla çalışırken maneviyatın göz önünde bulundurulması gereken önemli bir unsuru ifade ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda Campbell (2012) Sağlık Reformu ve dolayısıyla kürtaja yönelik yaptığı çalışmalarından dolayı kendi topluluğu olan Katolik camiasının onu ve çalışmadaki diğer arkadaşlarını “bebek katili” olarak ilan eden yüzlerce telefon aldığını belirtmektedir. Kendisi de inançlı biri olan Cambell Sağlık Reformu Yasası için yaptıklarından dolayı “Tanrı’nın ruhunun” onları yetim bırakmadığını ifade etmektedir. Ona göre yaptığı çalışmaların hem kendisinin hakikatinin diğerlerinininkinden daha gerçek olamayacağı hem de halkın savunucusu olmakla ilişkisi bulunmaktadır. Bu çalışma yazarın kendisinin inşa ettiği maneviyat ve bireysel ahlak anlayışının, sosyal adalete yönelik makro çalışmalarında onun için nasıl koruyucu bir işlev gördüğünü ve rehberlik ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Makro sosyal çalışma uygulamasında maneviyat ve sosyal adaleti birbirine bağlayan maddelerden biri de, “bilmeme” pozisyonudur. Bilmeme pozisyonu, özellikle makro alan için şişirilmiş bir uzmanlık duygusunu uzak tutar ve çeşitli müracaatçı gruplarına yönelik kültür emperyalizmi riskini kontrol altına alır (Sheridan, 2012b, s. 202). Güney Afrika’da HIV/AIDS, maneviyat ve sosyal adalete yönelik yapılan bir araştırmada, Güney Afrika’daki insanların yaşadıkları damgalanmanın en önemli kaynaklarının birinin de kilise ve oradaki manevi toplulukların oluşturdukları utanca gönderme yapmaktadır. Yapılan çalışmada bu damgalamayı ve marjinalleşmeyi artıran manevi gelenekler de göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmada, Güney Afrika’da HIV/AIDS’e ilişkin dayatılan Batılı değerlerin yerel marjinal nüfusun sosyal adalet ihtiyaçları ve kültüre duyarlı hale getirilmesine vurgu yapılmaktadır. ABD gibi çok kültürlü ülkelerde HIV/AIDS çalışmaları yürütebilmek için azınlıkların manevi geleneklerini bilmiyor olmak önemli güçlükler doğurabilir (Barney ve Buckingham, 2012, s. 62-64). Maneviyat her düzeyde çalışmalar yürütülen sosyal çalışma alanlarından bağımlılık alanında da hem koruyucu-önleyici olarak hem de gerçekleştirilen uygulamalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Adsız Alkolikler’in “Tanrım, değiştiremeyeceğim şeyleri kabul etmek için bana huzur ver/ Yapabileceğim şeyleri değiştirmek cesaret/ Ve farklarını bilmek için bilgelik” duası, meditasyon veya bilinçli farkındalık(mindfulness) gibi pek çok maneviyata ilişkin uygulamalar bağımlılık çalışmalarında da oldukça etkili olmaktadır (Eminoğlu, 2017, s. 339-345). Bu örneklerde görüldüğü gibi insanların inançları kimi zaman toplumsal bir damgalama ve linç kültürüne de hizmet ettiği gibi kimi zaman da tam tersine o damgalamayı yapı sökülümüne uğratmaya hizmet edebilir. Önemli olan, maneviyatın netice itibarıyla büyük bir etki gücüne sahip olmasıdır. Bu etki kişinin yaşamına anlam ve toplumla bütünleşme arzusu getirebileceği gibi belirli grupların damgalanmasına veya dışlanmasına da

sebepl olabilir. Hatta bu etkilerin hepsi uzmanların kendileri için de geçerli olabilir. Makro sosyal çalışmacılar müracaatçı gruplarının maneviyatlarına yönelik olarak, tam da bu karmaşık olasılıklardan dolayı, daima bir “bilmeme” pozisyonunda merak duygusuyla hareket etmeli ve müdahalelerine her ihtimale açık bir biçimde yaklaşmalıdırlar.

Maneviyat göç, savaşlar, afetler gibi kriz durumlarında, dezavantajlı gruplara hizmet verirken de makro uygulayıcılar için katkı sunabilecek bir faktör olabilir. COVID-19 pandemisi sürecinde yerel yönetimlerin makro düzeyde sosyal çalışma uygulaması olarak nitelendirebileceğimiz, yaşlılara yönelik maddi ve manevi destek programı içeren Vefa Sosyal Destek grupları kriz durumlarında dezavantajlı gruplarla yürütülen çalışmalarda maneviyatın etkililiğine dair önemli bir örnek olarak görülebilir. Vefa Sosyal Destek gruplarına katılan kişilerin gönüllü biçimde ve yaşlılara yardım etmeye yönelik manevi değerlerine dayanarak katıldıkları bu çalışma örneği, sosyal adaletin afet ve kriz dönemlerinde de herkes için sağlanabilmesi için maneviyatın makro sosyal çalışma düzeyinde nasıl kullanılabileceğini göstermektedir (Gedik, 2022, s. 703). Göçmenlerle yapılan bir araştırmada ise kişilerin maneviyatlarıyla göç ettikleri toplumsal koşullara uyumları arasında bir bağlantı olduğu, göçmen grupların hem toplumsal uyumlarının artırılması hem de topluluk olarak göçmen kimliğine dair karşılaştıkları sorun alanlarıyla baş etmelerinde maneviyatın önemli bir dayanıklılık faktörü olduğu ifade edilmektedir (Cantekin ve Taşbaş, 2022, s. 151).

Sosyal Çalışma Eğitimi

Sosyal çalışmacıların kendi maneviyatları ve bunun yaptıkları uygulamalara olan yadsınamaz etkisi maneviyatın sosyal adalet inancıyla olan ilişkisinin sosyal çalışma eğitimindeki önemine işaret etmektedir. ABD’de çocuk, aile, yaşlılık, ruh sağlığı ve diğer alanlardan 30 ayrı sosyal çalışmacıyla maneviyat, inanç, sosyal adalet ve sosyal çalışma uygulamasına dair gerçekleştirilen bir araştırmada, maneviyat ve sosyal adalet değeri arasında anlamlı bir ilişki kurulmuştur. Katolik, Protestan, Budist, Yahudi ve bir dine inanmayan; çok farklı etnik köken ve cinsel yönelimlerden oluşan bu örneklem grubundaki sosyal çalışmacıların yarısı, kendi maneviyatlarının sosyal çalışma alanını seçmelerindeki motivasyonlarını oluşturduğunu belirtmiştir (Lee ve Barrett, 2007, s. 15-17).

Afrika’da maneviyatın sosyal çalışma eğitimindeki yerini araştıran bir çalışmada maneviyatın Afrika halkları için önemine karşın, eğitim müfredatında buna dair büyük bir boşluk olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu durumun büyük kısmı Afrika yerel dinlerine mensup Afrikalı müracaatçılarla çalışan sosyal çalışmacılar için endişe verici olduğu söylenmektedir. Çalışmada sosyal çalışma mesleğinin tarihsel açıdan dinle olan belirsiz ilişkisinin ve pozitivist yaklaşımı sürdürme çabaları gibi bazı faktörlerin maneviyatın müfredat

içeriğine alınmamasının gerekçeleri arasında yer alabileceği belirtilmiştir (Bhagwan, 2010, s. 201). Kùltürler arası sosyal çalışma öğrencileriyle gerçekleştirilen bir başka çalışmada, öğrencilerin maneviyatının alana dair hem felsefi bir genişleme hem de post-seküler bir yerden yeni değerlendirme ve müdahale yolları açtığı sonucuna ulaşılmıştır (Pandya, 2018, s. 319). Güney Asya'daki birkaç ülkede sosyal çalışma bölümlerindeki eğitimcilerle yapılan bir başka çalışmada ise yaklaşık olarak her dört eğitimciden üçü maneviyatın makro çalışma için faydalı olduğunu belirtmiştir. Aynı çalışmada Hindistan'daki eğitimcilerin %80'inden fazlası özellikle toplumsal barışı ve refahı temin etmek konularında maneviyata başvurulabileceğini belirtmiştir. (Pandya, 2015, s. 736-737).

Etnisite, farklı cinsel yönelimler veya kürtaj gibi konularda önemli toplumsal gruplar ve kurumlarla makro sosyal çalışma uygulamalarında dini-ahlaki değerlerin ve kabullerin bu uygulamaları büyük ölçüde etkileyebileceklerinin farkında olunması gerekmektedir (Brody ve Nair, 2020, s. 32). Dünyada en hızlı yayılan din olan İslam'ın maneviyat ve sosyal adaletle ilişkisini gösteren Hac ibadetinden önce insanların birbirleriyle uzlaşmasını (helallik almak) talep etmesi ve ibadetin dünyanın her yerinden, farklı sınıf, etnik köken veya kültürlerinden inananlarının aynı anda dua etmeleri de bir çeşit çatışma çözme, kolektif karşılaşma imkanı sunmaktadır. İslam teolojisi ve dua insanlığa dair derin bir anlayış içermektedir ve Müslüman müracaatçılarla çalışan sosyal çalışmacıların İslam'ın inanç esasları, değerleri ve ritüellerine dair yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir (Al-Krenawi ve Graham, 2007, s. 331-334). Bununla birlikte yapılan bir çalışmada özellikle maneviyatın sosyal çalışmada kullanılmasının, kimi zaman hazırlıksız ve eğitimsiz biçimde kullanıldığında faydadan çok zarara sebep olduğu görülmüştür. Örneğin sosyal çalışma alanlarından biri olan kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında tamamen seküler bir yerden çalışılan konuların arkasında kimi zaman kutsal olanın fark edilmeden aktığı düşünülebilir. Seküler ve kutsalın sınırlarında; maneviyatı sanıldığı kadar dogmatik görmekten vazgeçmenin düalistik bakış açılarından çıkılması için de bir fırsat olduğu ve sosyal çalışmanın tüm bu deneyimleri içerdiği ifade edilebilir (Todd, 2007, s. 173). Sosyal çalışma eğitiminin maneviyat gibi hassas bir konunun müracaatçıların faydasına nasıl kullanılacağıyla ilgili yeterli teorik zemini sunması gerekmektedir. Din ve maneviyat nedir? Bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi nedir? Bu soruların yanıtlarını verebilecek içeriklere sahip derslerin müfredat programlarında yer alması gerekir. Ayrıca sosyal çalışmacıların kendi toplumlarında yaşayan tüm grupların manevi bagajları konusunda da asgari yeterliğe sahip olması maneviyatın herkesi kapsayan ve toplumsal faydaya yönelik biçimde kullanılmasına hizmet edecektir (Sheridan, 2009, s. 121-122).

SONUÇ

Maneviyat sosyal bilimlerde nispeten yeni araştırılan bir alan olduğundan halihazırda pek çok müracaatçı grubuyla çalışırken nasıl kullanılabileceğini anlamaya yönelik daha çok bilimsel çalışmanın

yapılması gerekmektedir. Makro düzeyde travmalarla çalışırken maneviyatın kullanılmasının yararlılığına ilişkin ampirik araştırmalar yapılmalıdır (Dombo ve Gray, 2013, s. 101). Sosyal çalışma öğrencileriyle maneviyat ve sosyal adalet savunuculuğu arasındaki ilişkiyi araştırmak için yürütülen bir nicel araştırmada alanyazında bu iki kavramın ilişkisinin teorik olarak çokça incelenmesine karşın ampirik çalışmaların yetersiz olduğundan bahsedilmektedir (Prior ve Quinn, 2012, s. 187-188). Maneviyatın örgütsel süreçlerde güçlendirme ve kolaylaştırıcı niteliklerine dair deneysel araştırmaların yapılması gerekmektedir. Bununla birlikte sosyal çalışma eğitimi müfredatlarının bireyle ve örgütlerle çalışma noktasında dengeli biçimde tasarlanmış olması gerekmektedir. Ayrıca maneviyat temelli liderlik becerilerine dair eğitim materyalleri geliştirilmeli ve örgüt çalışmalarında bu liderliğin etkililiği deneysel çalışmalarla test edilmelidir (Doe, 2004, s. 61-62).

Maneviyat, çevre ve sosyal adalete odaklanan bir çalışmada sosyal adalet fikrinin ekolojik değerleri de içerecek şekilde genişletilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Sosyal çalışmada güçlendirme, eğitim ve bilinç yükseltme gibi makro düzey müdahaleler toplumun sosyal ve ekolojik sorumluluklarının farkına varmalarına yardım edecektir (Coates, 2007, s. 223-224). Özellikle dünyada yaşanan tüm sorunlara yönelik bütüncül bir bakış açısı inşa etmek, mikro düzeydeki her eylemin makro olanla ilişkisini kurabilmek, tükenmişliğe rağmen çözüm arayışlarına devam edebilmek ve toplumsal çalışmaların her aşamasında sosyal adalet inancıyla hareket edebilmek için tüm uygulayıcıların -kaynağı ne olursa olsun- bu inancı besleyen anlama yönelik tinsel bir sebebi olmalıdır.

Sosyal çalışma veya maneviyat tek bir birikim ya da ideolojiden beslenen alanlar değildirler. Maneviyatın bir parçası olan dinin politik yanlarının anlaşılması ve inanç temelli örgütlerin toplumlara olan derin etkilerinin anlaşılabilmesi için de sosyal çalışmacıların maneviyat hakkında entelektüel ve disiplinler arası bir birikime sahip olmaları gerekmektedir (Praglin, 2004, s. 81). Sadece maneviyatın toplumu ya da toplumsal grupları nasıl etkilediğini anlamak için bile maneviyat makro sosyal çalışma için büyük önem taşımaktadır. Bu etki her zaman güçlendirici ve özgürleştirici olmayabileceği de her çalışmada göz önünde bulundurulmalı ve araştırılmalıdır. Bununla birlikte bizzat makro uygulamaları yapan uzmanların da maneviyatları vardır ve onların da anlamlı bir insana yardım süreci organize edebilmeleri için kendi maneviyatlarına yönelik bir öz farkındalık taşımaları gerekmektedir. Tüm bunlara dayanarak maneviyat ve makro sosyal çalışmanın nasıl bir ilişki içinde olduğunu, bu ilişkinin sosyal adalet değeriyle ilişkisini ve nasıl güçlendirici şekilde bir arada olacaklarını anlayabilmek için yapılacak her bilimsel araştırma, literatürü oldukça yetersiz olan bu alana önemli katkılar sunacaktır.

YAZAR BEYANI

Araştırmacı makaledeki tüm katkının kendine ait olduğunu bildirmiştir. Araştırmacı herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, E. (2017). *Sosyal çalışmada çağdaş eleştirel perspektifler*. Ankara: SABEV.
- Akgül Gök, F. & Arslan Özdemir, E. (2020). Sosyal hizmet uygulamalarında beden-zihin-ruh (tin) müdahaleleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 398-416.
- Al-Krenawi, A. & Graham, J.R. (2007). Islamic theology and prayer: Relevance for social work practice. J. Coates, J.R. Graham ve B. Swartzentruber (Ed.). *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings* (s. 323-338) içinde. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Apak, H. (2018). Güçlendirme ve maneviyata duyarlı sosyal hizmet. *International Journal of Social Science*, 67, 399-411.
- Banerjee, M. M. & Canda, E. R. (2012). Comparing rawlsian justice and the capabilities approach to justice from a spiritually sensitive social work perspective. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(1-2), 9-31.
- Barney, R. J. & Buckingham, S. L. (2012). HIV/AIDS and spirituality in a South African township: A qualitative study. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(1-2), 51-66.
- Bell, F. M., Dennis, M. K. & Brar, G. (2021). "Doing hope": Ecofeminist spirituality provides emotional sustenance to confront the climate crisis. *Affilia: Feminist Inquiry in Social Work*, 37(1), 42-61.
- Bhagwan, R. (2010). Spirituality in social work: A survey of students at South African universities. *Social Work Education*, 29(2), 188-204.
- Brody, R. & Nair, M. D. (2020). Makro sosyal hizmet, (Çev: S. Buz & M. Ç. Ayalp). Ankara: Nika Yayınları.
- Butot, M. (2007). Reframing spirituality, reconceptualizing change: Possibilities for critical social work. J. Coates, J.R. Graham and B. Swartzentruber (Ed.). *Spirituality and social work: Selected Canadian Readings* (s. 143-160) içinde. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Campbell, S. (2012). Explosion of the spirit: A spiritual journey into the 2010 Healthcare Reform Legislation. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(1-2), 85-104.
- Cantekin, Ö. F. & Taşbaş, F. R. (2022). Göç, maneviyat ve sosyo-kültürel uyumun sosyal hizmet açısından değerlendirilmesi. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 139-153.
- Coates, J. (2007). From ecology to spirituality and social justice J. Coates, J.R. Graham and B. Swartzentruber (Ed.). *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings* (s. 213-228) içinde. Toronto: Canadian Scholars' Press.

- Doe, S. S. (2004). Spirituality-based social work values for empowering human service organizations. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 23(3), 45-65.
- Dombo. E. A. & Gray, C. (2013). Engaging spirituality in addressing vicarious trauma in clinical social workers: A self care model. *Journal of the North American Association of Christians in Social Work*, 40(1), 89-104.
- Dylan, A. & Coates, J. (2012). The spirituality of justice: Bringing together the eco and the social. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(1-2), 128-149.
- Eminoğlu, Z. (2017). Bağımlılık ile mücadelede maneviyat ve manevi uygulamalar, H. Ekşi (Ed.), *Psikoterapi ve Psikolojik Danışmada Maneviyat* (s. 331-352) içinde. İstanbul: Kaknüs Yay.
- Este, D. (2007). Black churches in Canada: Vehicles fostering community development in African-Canadian Communities-A historical analysis. J. Coates, J.R. Graham and B. Swartzentruber (Ed.). *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings* (s. 299-322) içinde. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Freire, P. (2018). *Ezilenlerin pedagojisi*, (Çev: D. Hattatoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gedik, M. (2022). Covid-19 sürecinde yaşlı bireylere yönelik dini-manevi destek hizmetlerin gereksinimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 688-706.
- Govenlock, S. (2007). Moral and spiritual values in social works. J. Coates, J.R. Graham and B. Swartzentruber (Ed.), *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings* (s. 75-89) içinde. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Gümüş, B. B. & Beki, A. (2021) Sosyal Hizmet ve bazı sosyal bilim alanlarında maneviyat üzerine yapılan çalışmaların karşılaştırmalı analizi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 2(2), 84-108.
- Hutchison, E. D. (2012). Spirituality, religion, and progressive social movements: Resources and motivation for social change. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(1-2), 105-127.
- Lee E. K. O. & Barrett, C. (2007) Integrating Spirituality, faith, and social justice in social work practice and education: A pilot study. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 26(2), 1-21.
- Mathews, I. (2017). *Sosyal hizmet ve maneviyat* (Çev: N. Özmen). İstanbul: Bilge Yayınları.
- Nelson-Becker, H. & Canda, E. R. (2008). Spirituality, religion, and aging research in social work: State of the art and future possibilities. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 20(3), 177-193.
- Pandya, S. P. (2015). Including spirituality in the social work curriculum: Perspectives from South Asia. *Social Work Education*, 34(6), 729-746.
- Pandya, S. P. (2018). Students' views on expanding contours of social work practice through spirituality. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 37(3), 302-322.
- Praglin, L. J. (2004). Spirituality, religion, and social work. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 23(4), 67-84.

- Prior, M. K. & Quinn, A. S. (2012). the relationship between spirituality and social justice advocacy: Attitudes of social work students. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(1-2), 172-192.
- Sheridan, M. (2009). Ethical issues in the use of spiritually based interventions in social work practice: What are we doing and why. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 28(1-2), 99-126.
- Sheridan, M. J. (2012a). Introduction: Connecting spirituality and social justice within macropractice. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(1-2), 1-8.
- Sheridan, M. J. (2012b). Spiritual activism: Grounding ourselves in the spirit. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 31(1-2), 193-208.
- Todd, S. (2007). Feminist community organizing: The spectre of the sacred and the secular. J. Coates, J.R. Graham & B. Swartzentruber (Ed.). *Spirituality and Social Work: Selected Canadian Readings* (s. 161-174) içinde. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Uebel, M. & Shorkey, C. (2014). Mindfulness and engaged buddhism: Implications for a generalist macro social work practice. M.S. Boone (Ed.). *Mindfulness and Acceptance in Social Work* (s. 215- 234) içinde. Oakland: New Harbinger Pub.
- Yeşilkayalı, E. (2018). Sosyal çalışma uygulamalarında manevi değerlendirilmenin yeri ve önemi: David R. Hodge'in çalışmaları çerçevesinde genel bir bakış. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(36), 88-103. <https://sozluk.gov.tr> adresinden erişildi. (Erişim tarihi: 15.12.2023).